РЕЦЕНЗІЯ
про дисертацію Прохоренка Дениса Олексійовича
«Організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність дослідження психотравматичного досвіду дітей з особливими освітніми потребами зумовлена зростанням кількості травмівних подій у сучасному суспільстві та необхідністю подолання їхніх психологічних наслідків. Особливої уваги потребують діти з особливим освітніми потребами, чиї індивідуальні особливості розвитку можуть впливати на сприйняття ними травматичних подій, способи емоційного реагування, комунікацію, соціальну взаємодію та адаптацію до змін.

Наслідки психотравматичного досвіду можуть позначатися на різних сферах функціонування дитини, зокрема на її емоційному стані, пізнавальній діяльності, поведінці, взаємодії з оточенням і здатності до навчання. Тому подолання психотравми потребує комплексного підходу, який передбачає не лише зменшення негативних емоційних проявів, а й підтримку розвитку навичок саморегуляції, соціальної адаптації та конструктивної взаємодії.

У цьому контексті важливого значення набуває наукове осмислення психологічних особливостей переживання травматичних подій дітьми з особливими освітніми потребами, визначення основних проявів психотравми та чинників, що впливають на її перебіг. Важливим завданням є також розроблення діагностичних і корекційно-розвивальних засобів, які враховують індивідуальні потреби дітей та сприяють подоланню негативних наслідків травматичного досвіду.

У дисертаційному дослідженні Д. О. Прохоренка здійснено комплексний аналіз проблеми психотравматичного досвіду дітей з особливими освітніми потребами, узагальнено наукові підходи до її розуміння та визначено особливості проявів психотравми в різних сферах психологічного функціонування дитини. Значущим результатом роботи є розроблення типології психотравматичних проявів, що дає змогу диференційовано розглядати особливості переживання травматичного досвіду та визначати відповідні напрями психологічної допомоги.

Вагомим внеском автора є розроблення діагностичного інструментарію та програми подолання психотравми, що передбачає використання різних методів психологічної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб дітей. Практичну цінність становить також обґрунтування організаційно-методичних умов реалізації психологічної допомоги, орієнтованої на створення безпечного й

підтримувального середовища, розвиток емоційної саморегуляції, залучення родини та значущих дорослих, а також оцінювання динаміки досягнутих результатів.

Загалом дисертаційне дослідження присвячене актуальній науковій проблемі, що має вагоме теоретичне та практичне значення для розвитку спеціальної психології. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення системи психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, які зазнали впливу травматичних подій, а також для подальшого розвитку диференційованих підходів до діагностики, корекції та психологічного відновлення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертаційного дослідження визначається належним методологічним забезпеченням, послідовністю організації дослідницької роботи та комплексним вивченням проблеми психотравматичного досвіду дітей з особливими освітніми потребами.

Основні наукові положення, висновки, запропоновані методики роботи в дисертації спираються на теоретичний аналіз наукових джерел, застосування відповідних методів дослідження та узагальнення отриманих результатів. Методологічну основу роботи становлять сучасні підходи до розуміння психотравми, особливостей її проявів у різних сферах функціонування дитини та організації психологічної допомоги з урахуванням її індивідуальних потреб.

Обґрунтованість результатів дослідження підтверджується розробленням типології психотравматичних проявів, проведенням формувального експерименту, порівнянням результатів експериментальної та контрольної груп, а також використанням методів математико-статистичного аналізу. Узгодженість мети, завдань, методів і результатів дослідження, логічність викладу матеріалу та відповідність висновків одержаним даним засвідчують послідовність наукового пошуку й належний рівень аргументації сформульованих положень.

Загалом результати дисертаційного дослідження мають теоретичне та емпіричне підґрунтя, а їх обґрунтованість дає змогу розглядати отримані напрацювання як внесок у розвиток наукових підходів до діагностики та подолання наслідків психотравматичного досвіду у дітей з особливими освітніми потребами.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в поглибленні теоретичних уявлень про особливості психотравматичного досвіду дітей з особливими освітніми потребами та визначенні підходів до організації психологічної допомоги з урахуванням їхніх індивідуальних потреб.

Важливим результатом роботи є обґрунтування організаційно-методичних умов подолання психотравми, розроблення типології психотравматичних проявів, діагностичного інструментарію та

комплексної програми подолання психотравми дітей з особливими освітніми потребами.

Особливої уваги заслуговує розроблена автором типологія психотравматичних проявів у молодших школярів і підлітків з особливими освітніми потребами, яка розроблена вперше за результатами дослідження та становить вагомий внесок у розвиток спеціальної психології. Виокремлення адаптивно-компенсованого, адаптивно-реактивного, афективно-тривожного й афективно-стресового типів має неабияку наукову цінність, оскільки поглиблює розуміння особливостей реагування дітей на травматичний досвід, дає змогу диференційовано розглядати характер і специфіку проявів психотравми та створює підґрунтя для визначення індивідуалізованих напрямів психологічної допомоги. Важливість цього результату полягає також у його потенціалі для вдосконалення діагностичних підходів і практики психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням неоднорідності їхніх потреб і особливостей психоемоційного реагування.

Вагомою науковою цінністю дослідження є розроблення авторської програми подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, структурованої за п'ятьма взаємопов'язаними блоками: організаційно-мотиваційним, корекційно-регуляційним, когнітивно-поведінковим, соціально-інтеграційним і заключно-рефлексивним. Структура програми відображає комплексний підхід до психологічної допомоги, спрямований на опрацювання психотравматичного досвіду, розвиток емоційної саморегуляції, формування конструктивних способів мислення й поведінки, а також підтримку соціальної взаємодії та особистісного відновлення дитини.

Окремо слід відзначити розроблення авторської діагностичної методики «Я і світ», яка дає змогу дослідити індивідуальне ставлення дитини до себе, інших людей і навколишнього світу, особливості її уявлень про власне «Я» та усвідомлення свого місця в життєвому просторі. Наукова значущість цієї розробки полягає в можливості глибшого вивчення внутрішнього світу дитини, її особистісного самосприйняття та особливостей взаємодії з оточенням. У поєднанні з розробленою програмою методика створює підґрунтя для більш індивідуалізованого підходу до визначення психологічних потреб дітей з особливими освітніми потребами та планування відповідної допомоги.

Поряд з цим, наукову цінність становить адаптація адаптація та модифікація автором арттерапевтичних, казкотерапевтичних, тілесно-орієнтованих, релаксаційних і когнітивно-поведінкових технік відповідно до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами та експериментальна перевірка результативності запропонованого підходу.

Практичне значення результатів дослідження визначається можливістю їх використання в діяльності фахівців, які здійснюють психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами.

Розроблені діагностичні матеріали, програма подолання психотравми та відповідні психокорекційні засоби можуть бути корисними для практичних психологів, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів і педагогічних працівників під час виявлення психотравматичних проявів, визначення потреб дитини та планування психологічної допомоги.

Матеріали дослідження також можуть застосовуватися в освітньому процесі закладів вищої освіти під час підготовки майбутніх психологів і фахівців спеціальної освіти, а також у системі професійного вдосконалення фахівців відповідного профілю.

Характеристика основних положень роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

У першому розділі «Теоретичний аналіз проблеми психотравми у дітей з особливими освітніми потребами» здійснено аналіз наукових підходів до розуміння феномену психотравми, розглянуто особливості проявів психотравматичного досвіду в дитячому віці та визначено специфіку його переживання дітьми з особливими освітніми потребами. Окрему увагу приділено аналізу методів подолання психотравми та можливостей їх застосування з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дітей. Теоретичне опрацювання проблеми дало змогу окреслити основні напрями її дослідження та сформувати наукове підґрунтя для подальшого емпіричного вивчення психотравматичних проявів і розроблення відповідних засобів психологічної допомоги.

У другому розділі «Дослідження особливостей психотравми у дітей з особливими освітніми потребами» представлено організаційно-методичні засади емпіричного дослідження, охарактеризовано психодіагностичний інструментарій і проаналізовано особливості проявів психотравматичного досвіду в дітей з особливими освітніми потребами. Застосування комплексу діагностичних методів дало змогу дослідити особливості психологічного функціонування дітей, виявити характерні прояви психотравми та визначити специфіку їх вираженості. Важливим результатом розділу є розроблення типології психотравматичних проявів, що охоплює адаптивно-компенсований, адаптивно-реактивний, афективно-тривожний та афективно-стресовий типи. Запропонована типологія становить наукову цінність, оскільки сприяє диференційованому розумінню особливостей переживання психотравматичного досвіду дітьми та створює підґрунтя для визначення індивідуалізованих напрямів психологічної допомоги.

У третьому розділі «Експериментальна програма подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами» розкрито підходи до розроблення та реалізації авторської програми психологічної допомоги,

спрямованої на подолання негативних наслідків психотравматичного досвіду з урахуванням індивідуальних потреб дітей. Програма охоплює п'ять взаємопов'язаних блоків: організаційно-мотиваційний, корекційно-регуляційний, когнітивно-поведінковий, соціально-інтеграційний і заключно-рефлексивний, що забезпечують комплексність організації корекційно-розвивальної роботи. Важливим авторським здобутком є також розроблення діагностичної методики «Я і світ», спрямованої на вивчення ставлення дитини до себе, інших людей і навколишнього світу, особливостей її самосприйняття та відчуття власного місця в життєвому просторі. Експериментальна перевірка запропонованої програми дала змогу оцінити динаміку досліджуваних показників і визначити перспективи практичного застосування розроблених діагностичних і корекційно-розвивальних засобів у системі психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Повнота викладення матеріалів дисертації в опублікованих працях. Основні результати дослідження відображено в наукових публікаціях здобувача, присвячених вивченню проблеми психотравми у дітей з особливими потребами, методам діагностики психотравми, психолого-педагогічним аспектам адаптації дітей з ООП, діагностиці психоемоційних особливостей та подоланню психотравми. Тематика публікацій узгоджується з предметом дисертації та відображає основні напрями проведеного дослідження.

Звертаю увагу на якість, повноту, відсутність плагіату, інформаційність, не повторюваність викладу матеріалів дисертації у 19 публікаціях Дениса Прохоренка, де 7 статей опубліковано у наукових фахових видання України.

Зазначене дає змогу стверджувати, що представлена дисертаційна робота є самостійним, оригінальним, завершеним науковим дослідженням, результати якого мають значення для психологічної науки як в Україні, так і за її межами. Оцінюючи в загальному позитивно дослідження Прохоренка Дениса Одексійовича, вважаємо за доцільне висловити деякі міркування та побажання.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі StrikePlagiarism не виявлено порушень академічної доброчесності.

Зауваження та дискусійні положення.

1. З огляду на неоднорідність групи дітей з особливими освітніми потребами, було б доцільно в теоретичному огляді дещо ширше представити диференційовані особливості переживання та проявів психотравматичного досвіду з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку, характеру освітніх потреб і психосоціальних чинників. Це сприяло б поглибленню розуміння специфіки психотравми в різних

категорій дітей та розширенню можливостей практичного застосування результатів дослідження.

2. Практичну цінність роботи становить розроблений діагностичний інструментарій виявлення психотравми у дітей з ООП. Втім, на нашу думку, узагальнення використаних психодіагностичних методик у цілісний діагностичний комплекс із чітким визначенням послідовності їх застосування, критеріїв оцінювання та інтерпретації результатів могло б посилити практичну спрямованість дослідження, полегшити використання запропонованого інструментарію фахівцями та сприяти систематизації процесу діагностики психотравматичних проявів у дітей з особливими освітніми потребами. У цьому контексті також цікаво було б почути авторське бачення можливостей практичного впровадження такого комплексу в діяльність закладів освіти та інклюзивно-ресурсних центрів.

3. З огляду на практичну значущість розробленої програми подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами, хотілося б запитати автора, чи планує він підготувати та видати методичні рекомендації щодо її впровадження, які б містили практичні алгоритми застосування програми, особливості роботи з різними типами психотравматичних проявів і рекомендації для фахівців, які здійснюють психологічний супровід дітей з ООП? Це сприяло б підвищенню практичної спрямованості розробки та полегшило б її використання фахівцями в різних освітніх і психологічних середовищах.

Висловлені зауваження та побажання мають рекомендаційний і дискусійний характер, не применшують наукової цінності отриманих результатів і не впливають на загалом позитивну оцінку виконаного дослідження.

Висновок. Дисертаційне дослідження є цілісною, самостійно виконаною науковою працею, у якій ґрунтовно проблему подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами та визначено організаційно-методичні засади надання їм психологічної допомоги.

У дисертації систематизовано теоретичні підходи до вивчення психотравми, досліджено специфіку її проявів у дітей з особливими освітніми потребами, розроблено типологію психотравматичних проявів, запропоновано діагностичний інструментарій і програму психологічної допомоги, спрямовану на подолання негативних наслідків травматичного досвіду.

Результати експериментальної апробації розробленої програми засвідчили позитивні зміни досліджуваних показників психоемоційного стану дітей експериментальної групи, що свідчить про перспективність запропонованого підходу та можливість його використання у практиці психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, які пережили психотравматичні події.

Наукові результати дисертації мають належне теоретичне підґрунтя та практичну значущість, а розроблені автором матеріали можуть бути корисними для практичних психологів, фахівців спеціальної освіти, а також у процесі професійної підготовки й підвищення кваліфікації відповідних спеціалістів.

Викладене дає змогу зробити висновок про те, що дисертаційне дослідження «Організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами» є цілісною, завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне та практичне значення. Дисертація відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05. 2024 р.; № 1240 від 07.10.2026 р.), а її автор, Прохоренко Денис Олексійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний рецензент:
кандидат психологічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
НАПН України **Наталія БАТАШЕВА**

ВІДДІЛ КАДРІВ
ЗАТВЕРДЖУЮ
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України